

Kur'an'ın Muhatabıyla Diyalog Kurma Sürecinde "Ortak Değerler"İN Yeri ve Rolü

Mehmet ŞANVER

Yrd. Doç. Dr.; U.Ü. İlâhiyat Fakültesi

Özet

Farklı düşünce ve inanç sistemlerine sahip insanlar arasında var olan "ortak değerler", tarafların yakınlaşmasında ve bir görüşün karşı tarafça benimsenmesinde olumlu bir rol oynar. Taraflara düşen görev, bu değerlerin dikkate alınması ve öne çıkarılmasıdır. Kur'an'ın "ehl-i kitab"a yönelik tebliğ ve davet mesajlarına bakıldığında, ortak noktaları dikkate alan ve öne çıkaran bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Bu, Kur'an'ın tebliğ sürecinde diyalog kurmaya ve bunu sürdürmeye dönük yöntemlerinden birisi ve önemli bir özelliğidir. Bu, bir anlamda diyalog kurma yöntemi ya da bu süreci açık tutma girişimidir. Böylece Kur'an, farklı din mensuplarını kendisinden uzaklaştırmaya değil, kendisine yakınlaştırmaya çalışmaktadır.

İnsanî ilişkilerin başlaması ve sürdürülmesi, önemli ölçüde bu ilişkilerin zemininin oluşturulmasına, tanınmasına ve ilişkiler sürecinde bu zemini oluşturan faktörlerin dikkate alınmasına bağlıdır. Özellikle insanı etkilemeye dönük eğitim öğretim ve dinî tebliğ gibi etkinlikler, bu noktayı daha önemli kılmaktadır. Bu makalede, din eğitimi ve dini iletişim açısından, Kur'an'ın tebliğ ve iletişim sürecinde ortak değerler konusundaki tutumu ve bunun muhatapla yakınlaşmadaki rolü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortak değerler, din, diyalog, tebliğ, iletişim, muhatap

Summary

The Function Of The “Shared Values” in Establishing Dialogue With The People Of The Book

Shared values play a significant role in establishing close ties and good relations with the people of various intellectual and religious backgrounds. It is the duty of each partner in dialog to put these values forward. This is exactly what the Qur’an does when addressing the people of the book. This approach plays the ground for a genuine dialog through which the Qur’anic truths can be told. This, in a sense, is an attempt to keep the dialog and therefore invitation going to convey the Qur’anic message. By following this strategy, the Qur’an aims to bring the people of the book to truth rather than to keep them away from it. This article attempts to analyze, from the point of view of religious education, the ways in which the Qur’an refers to the shared values in presenting its message to its addressee.

Key Words: Common (shared) values, religion, dialogue, notification, communication, collocutor

GİRİŞ*

Bu makalede “ehl-i kitab”a yönelik tebliğlerinde ve onlarla iletişim sürecinde, Kur’an’ın ortak değerler konusundaki tutumu ve bunun muhatapla yakınlaşmadaki rolü din eğitimi ve dini iletişim açısından ele alınacaktır.

Din, insanlar için vardır. Dolayısıyla dinin muhatabı insandır. İnsanı etkileme ve eğitme sürecinin başlangıcı ise insanla iletişim ve diyalog kurmaktır. Diyalog, tarafların birbirlerinin düşünce ve inançlarını tanıması ve birbirlerine saygı duymasıyla mümkün olur.

Bireysel ve toplumsal değişimi öngören dinin öncelikli hedefi, insanların düşünce ve inançlarıdır. Dinin mesajları, ya insanların düşünce ve inançlarını desteklemek ve düzenlemek veya hatalarını düzeltmek, ya da eksiklerini tamamlamak amacına yöneliktir. Ancak bunların sadece birisini hedef alarak yola çıkmak, çoğu zaman risklidir. Yani yalnızca insanların doğrularını desteklemek şüphe yaratabilir; sadece hata ve yanlışlarını ortaya koymak tepkiye yol açabilir; sadece eksiklerini belirtmek ve eleştirmek ise, diyalogun kesilmesine yol açabilir. İyi-niyet ve samimiyet içeren bir anlayış ve yaklaşımla, insanların doğrularını vurgularken, hata ve eksiklerini de dolaylı

* Bu makaleyi okuyan ve önemli katkıları olan değerli meslektaşım Öğr. Gör. Akif Hayta’ya teşekkür ederim.

olarak dile getirmek, diyalogda daha sağlıklı ve sonuca götürücü bir yoldur. Doğruları ortaya koymakla, muhatap onore edilmiş, aynı zamanda görüş farklılığı da azaltılmış olur.

Dini mesajların ve prensiplerin insanlara sunulması ve duyurulması faaliyetine “tebliğ” adı verilmektedir. Bu faaliyetin yürütüldüğü süreçte Kur’an’ın pek çok yöntemi içerdiği görülmektedir. Bunlardan birisi de, muhatabın değerlerini dikkate alma, ortaya çıkarma ve bu yolla görüş farklılığını giderme ya da azaltma çabasıdır.

İnsanın düşünce, inanç ve tutumlarını etkilemeye ve değiştirmeye yönelik tebliğ ve propaganda gibi faaliyetlerin etkinliği, içerdiği fikir ve unsurların muhatabın sahip olduklarından ne kadar farklı olduğu, ortak ve benzer noktaların olup olmadığıyla yakından ilgilidir. Bir dinin insanlara tebliğ edilmesi sürecinde ve dinî iletişim⁵¹¹ alanında da aynı durum geçerlidir.

Tebliğin ikna ediciliğinde ve etkili oluşunda, içerdiği mesajla muhatabın görüş ve inançları arasındaki farklılık ya da yakınlık derecesi önemli bir faktördür. Bir başka deyişle, tebliğ ve telkinin ikna edici gücünü ve etkisini belirleyen önemli bir faktör, muhatabın görüşünden ne kadar farklı bir görüşü içerdiği konusudur. Tebliğde sunulan görüşle muhatabın inanç, tutum ve görüşü arasındaki fark ne kadar büyükse, ikisi arasındaki tutarsızlık da o kadar büyük olacağından, bu tutarsızlığı gidermek için muhatapta oluşması gereken inanç ve görüş değişikliği de o kadar büyük olacaktır. Yani söz konusu iki görüş arasındaki fark ne kadar çoksa, o farkın giderilmesi için o kadar fazla bir görüş değişikliği gerekir⁵¹².

Tebliğ ve telkinin içerdiği görüşle, muhatabın görüş ve inancı birbirine çok yakınsa, aralarında bir uyum söz konusu olacağından görüş değişimine gerek kalmayacaktır. Buna karşılık, orta derecede bir fark söz konusu ise, kişinin görüş ve inanç değiştirmesi için önemli bir zorlama var demektir. Çünkü tutarsızlığa sebep olan bu farkın giderilmesi gerekir. Ancak aradaki fark daha da arttıkça, git-tikçe büyüyen bir görüş ve inanç değişimi gerektiğinden, büyük ölçüdeki bu görüş ve inanç değişiminin meydana gelmesi zorlaşacak, buna karşılık kaynaktan sunulan bilgi ve mesaja karşı direnme daha da artacaktır.⁵¹³

⁵¹¹ Dinî iletişim konusunda geniş bilgi için bkz. Cebeci, Suat; *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, İstanbul 2003; Kaya, Mevlüt; *Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum*, Samsun 1998.

⁵¹² Kağıtçıbaşı, Çiğdem; *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988, s. 174-175

⁵¹³ Kağıtçıbaşı, *age*, s. 175; ayrıca bkz. Krech, David – Crutchfield, Richard S. - Ballachey, Egerton L.; *Cemiyet İçinde Fert* (Çev. Mümtaz Turhan), (I-II), İstanbul 1983. c. I, s. 395. Farklı bir tebliğ, muhatabın görüşüne yakın olduğunda, gerçekte olduğundan daha da

Kaynaktan gelen bilgi ya da mesaj, bir kimsenin çok yakından ilgi duyduğu bir konuya ait inanç ve tutumunu eleştiriyor ve ona hücum ediyorsa, bu, o bireyin kendi nefesine ait nüfuzunun bir parçası olan tutuma hücum ediyor demektir. Çünkü o, "kendisinin" tutumudur. Onun için birey, istenen aşırı değişmeye karşı koyacaktır ve kendi nefesine ait nüfuzunu korumak amacı ile mesajın hedefini kaynağın istediği noktadan daha uzaklara itecektir.⁵¹⁴ Dolayısıyla iletişim ve tebliğde karşı tarafın düşünce, görüş ve inançlarını doğrudan eleştirmekten kaçınmak ve muhatabı savunmaya sevk edecek davranışlara girmemek gerekir.

KUR'AN'DA "ORTAK DEĞERLER"İN YERİ ve ROLÜ

Kur'an'ın "ehl-i kitab"⁵¹⁵ yönelik tebliğ ve davet mesajlarına bakıldığında, ortak noktaları dikkate aldığı, öne çıkardığı, dikkatlere sunduğu ve uzlaşmacı bir yaklaşım sergilediği göze çarpmaktadır. Söz konusu uzlaşma arayışı, bir tavizkârlık değil, muhataplarında var olan, ama belki kendilerinin de farkında olmadıkları makul ve sahih olan noktaları açığa çıkararak gönüllerini kazanmak ve onları İslâm'a yakın tutmak; aradaki düşünce ve inanç farklılığını en aza indirmek amacına yöneliktir. Bu, Kur'an'ın tebliğ sürecinde diyalog kurmaya ve bunu sürdürmeye dönük yöntemlerinden birisi ve önemli bir özelliğidir.

*"Ehl-i kitapla -zulüm ve haksızlık edenler dışında- en güzel şekilde mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız bir ve aynıdır ve biz O'na teslim olanlarız"*⁵¹⁶ ayeti, esasen bu yöntemi en güzel ve açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵¹⁷ Buna göre, ehl-i kitaptan zulmedenler varsa, onlara karşı -zulümlerine engel olmak amacıyla- gerekli ve uygun önlemler alınmalıdır. Fakat ayetin bütününden kastedilen,

yakın algılanır. Buna **benzeştirme** denir. Tebliğin muhtevası, muhatabın görüş ve inancından çok farklı olduğunda ise, gerçekte olduğundan daha da farklı olarak algılanır. Buna da **zıtlştırma** adı verilir. (Freedman, Jonathan L. - Sears, David O. - Carlsmith, J.Merril; *Sosyal Psikoloji* (Çev. Ali Dönmez), İstanbul 1989, s. 294).

⁵¹⁴ Krech ve ark., *age*, I, 396; ayrıca bkz. Kağıtçıbaşı, *age*, s. 177

⁵¹⁵ Ehl-i kitap kavramıyla, ilâhî bir kitap olan ve Hz. Musâ'ya indirilen Tevrat'a sahip yahudilerle, Hz. İsâ'ya indirilen İncil'e inanan hıristiyanlar kastedilmektedir. Kur'an'da geçen ehl-i kitap deyiminden de bu anlaşılmaktadır. (Tabbâra, Afif Abdülfettâh; *Kur'an Açısından Yahudi, Menşei ve Karakteri* (Çev. Mehmet Aydın), İstanbul 1978, s. 20

⁵¹⁶ Ankebüt, 29/46

⁵¹⁷ Muhammed Talbi, sözkonusu ayetin yorumunda diğer dinlerle ve Kitap ehli ile diyaloga girme konusunda Müslümanlar açısından bir problem olmadığını belirtir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Köylü, Mustafa; *Dinler Arası Diyalog*, İstanbul 2001, s. 101-102 vd.

onlarla diyalog kurulurken, öncelikle mevcut olan veya olabilecek ortak noktaları tespit etmek ve onları ön plana çıkarmak, güzel ve olumlu bir iletişim süreci oluşturmaktır.

Geleneklerine ve kazanmış olduğu tutumlarına sıkı bir şekilde bağlanma eğilimi taşıyan insanın inanç, tutum ve davranışlarının değiştirilmesi, onların eleştirilmesi ve kötülenmesiyle değil; sahip olduğu olumlu inanç ve tutumların vurgulanması, ortaya konulması ve bunlarla kazandırılmak istenen fikir ve davranışlar arasında ilişki kurularak pekiştirilmesiyle mümkün olabilir⁵¹⁸. Çünkü insanın sahip olduğu değerlerin eleştirilmesi ve kötülenmesi, onlara daha çok bağlanmasına ve savunmaya geçmesine yol açar. Bir başka deyişle, kaynağın sunduğu bilgi, inanç ve fikirlerin benimsetilmesi, bunlarla muhatabın sahip olduğu düşünce, inanç ve davranışlar arasındaki yakınlık ve benzerliklerin vurgulanmasıyla sağlanabilir.

Bu, bir anlamda diyalog kurma yöntemi ya da bu süreci açık tutma girişimidir. Diyalog, genel olarak, iki kişinin karşılıklı iletişim kurması, farklı ırk, kültür, inanç ve kanatlara sahip tarafların veya insanların bir araya gelerek medeni ölçüler içerisinde birbirleriyle konuşmalarıdır.⁵¹⁹ Dinî alanda ise “diyalog”, hem aynı dine mensup grupların kendi aralarında, hem de farklı dinlere mensup insanların, düşünce ve inançlarını birbirlerine zorla kabul ettirme yoluna gitmeden, hoşgörü ve anlayış içerisinde “ortak değerler” etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi, doğrular etrafında buluşabilmesi ve işbirliği yapabilmesidir.⁵²⁰ Çünkü “ortak değerler”in varlığı ve kabulü, taraflar arasında iletişimin sağlanması ve devamı, tarafların birbirlerini dinlemeleri, müşterek bir zeminin oluşturulması ve uzlaşma sürecinin başlaması açısından önem taşır. Dolayısıyla tebliğ amaçlı iletişimde, öncelikle muhatapla anlaşılabilir veya anlaşılabilir noktalarda diyalog kurulmalı ve bu konular üzerinde tartışmaya girilmelidir. İlk anda, uzlaşılacak konular üzerinde tartışmak ve anlaşma yolu aramaya çalışmak, karşılıklı ilişkilerin devamına engel olacak bir davranıştır. Dinlerdeki benzerlikler yerine farklılıkların öne çıkarılması, dinler arası ilişkileri olumsuz yönde etkiler. Hiç kimse, köklü inançlarının yanlış olduğunun doğrudan doğruya ve açıkça belirtilmesinden hoşlanmaz.⁵²¹ Ayrıca, var olan ortak noktaların bulunup gündeme getirilmesi ve bunlar etrafında uzlaşmaya çalışılması, ileriye dönük beraberliği başlatabilecek stratejik bir yöntemdir.

⁵¹⁸ Batlaş, Zühal – Baltaş, Acar; *Bedenin Dili*, İstanbul 1994, s. 160.

⁵¹⁹ Küçük, Abdurrahman; “*Dinler Arası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?*”, Dini Araştırmalar, cilt 1, sayı 1, Mayıs 1998, s. 31.

⁵²⁰ Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman; *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 396.

⁵²¹ Bkz. Brawn, J.A.C.; *Beyin Yıkama* (Çev. Behzat Tanç), İstanbul 1994, s. 67-68.

Halk kitlesinin istek ve arzularına doğrudan karşı koymak mümkün olmadığı gibi⁵²², inanç ve kabullerine ters düşen fikirleri halka doğrudan benimsetmek de imkânsızdır.

“Ortak değerler”de birleşme çağrısı ve böylelikle muhatabının gönlünü kazanma çabası, Kur’an’ın önemli bir tebliğ yöntemidir. Çünkü İslâm ve diğer ilâhî dinler, tabiatı gereği ortak değerlere sahiptir. Bu durum, dinler arasında bir yakınlık oluşturmakta ve mensuplarının birbirlerine daha hoşgörüyü bakmalarına yol açabilmektedir.⁵²³ Nitekim bunlardan en önemlisi diyebileceğimiz bir husus Kur’an’da: “*De ki: **Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda benzer ve ortak olan bir kelimeye geliniz: Yalnız Allah’a tapalım; O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp da, kimimiz kimimizi ilahlaştırmayın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: **Şahit olun ki biz müslümanlarız! deyiniz*****”⁵²⁴ mealindeki ayetle dile getirilmektedir. Bu ayette insanlara, yani ehl-i kitap’a: “Bir tek söze, aramızda bilinen ve aynı şekilde inandığımız bir gerçeğe gelin”, denilmektedir. Bu “gerçek”, aynı surede bir kaç ayet önce ifade edilen, Hz. Âdem’in durumu ve babasız olarak yaratıldığı olayıdır. “*Allah’a göre İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona ‘ol’ dedi ve hemen oluverdi...*”⁵²⁵ Hz. Âdem’in babasız olarak yaratıldığı ve onun bir insan olduğu, Allah’ın oğlu olmadığı hem ehl-i kitap, hem de Kur’an tarafından bilinen ve kabul edilen bir durumdur. Yani bir kimsenin babasız olarak yaratılması, onun Allah’ın oğlu olmasını gerektirmemektedir. Oysa ehl-i kitap ve özellikle Hıristiyanlar, Meryem’in Hz. İsa’yı babasız olarak dünyaya getirmesinden dolayı, O’nu Allah’ın oğlu (ve tanrı) olarak kabul etmekte ve bunu Hıristiyanlığın özü saymaktadırlar. Böylece kendilerince kabul edilen Hz. Âdem gerçeğiyle çelişmektedirler. Üstelik Hz. Âdem’in annesi de olmadığı halde ona ilâhlık özelliği yüklemeyi düşünmemişlerdir. Eğer İsa’nın babasız dünyaya gelmesi, O’nun Tanrı ve Allah’ın oğlu olmasını gerektiriyorsa, hem babasız, hem de annesiz yaratılan Âdem, buna daha fazla lâıyk olmalıdır. Oysa Âdem için böyle bir şey düşünülmemekte ve bir tutarsızlığa düşülmektedir. Dolayısıyla Kur’an, ehl-i kitabı hiçbir delilleri olmaksızın, İsa’yı Allah’ın oğlu kabul etmek, O’na eş koşmak ve O’na ortak isnad etmek yerine, onun durumunu kendileri tarafından bilinen Hz. Âdem’in durumuyla benzer kabul etmeye, yalnız tek olan Allah’a ibadet etmeye, O’na hiçbir şeyi ortak koşmamaya, Allah’tan başka tanrı edinmemeye çağırarak-

⁵²² Çakan, İsmail L.; *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, İstanbul 1992, s. 65

⁵²³ İslamla benzerlik ve yakınlık gösteren dinler ve bu yakınlıkların farklı din mensupları arasında oynadığı rol konusunda bkz. Küçük, *agm*, s. 35.

⁵²⁴ Âl-i İmrân, 3/64

⁵²⁵ Âl-i İmrân, 3/59

ta; makul ve gerçek olanın da bu olduğunu vurgulamaktadır. Böylece onlara, görüş farklılığını makul ve ikna edici şekilde giderici bir teklifte bulunmaktadır. Bu da, Kur'an'ın ortak noktaları tespit edip ortaya koyarak, bir uzlaşma aracı olarak kullanma konusundaki yaklaşımını ve uzlaşmaya verdiği önemi göstermektedir.

Kur'an, farklı din mensuplarını kendisinden uzaklaştırmaya değil, kendisine yakınlaştırmaya çalışmaktadır. Muhatabıyla ve özellikle ehl-i kitapla hiçbir zaman ilişkileri kesme veya onlardan uzaklaşma yolunu seçmemektedir. Tam tersine onları kendisine yakınlaştırmak ve diyalogu sürdürmek için stratejik bir yol izlemektedir. Mesela, bir ayet, Kur'an'ın ehl-i kitab'a bakışını şöyle ortaya koymaktadır: **“(Ehl-i kitab'ın) hepsi bir değildir. Onların içinde gece vaktinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapananlar da vardır. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten menederler, hayır işlerinde yarışırırlar. İşte onlar salihlerdendir (iyi işler yapanlardandır). Onların yapacakları hiçbir iyilik göz ardı edilmeyecektir. Şüphesiz Allah takva sahiplerini çok iyi bilir”**⁵²⁶. Bu ayet, ehl-i kitap içerisinde de model alınabilecek örnek davranış sahibi kimselerin bulunduğunu belirtmekle, aslında dinler arası yakınlaşmayı ve diyalogu (belki tek taraflı da olsa) zirveye çıkarmıştır. Bu, aynı zamanda Kur'an'ın kendine olan güveninin de bir göstergesidir.

Kur'an, bu yaklaşımıyla görüş, inanç ve yaşayış konularındaki ortak noktaları ve değerleri dikkate alıp ortaya çıkarmakta, dikkatle sunmakta, bunları, mesajlarının sunulması ve kendi doğrularının temellendirilmesinde dayanak olarak kullanmaktadır. Kur'an, bunu iletişim kurmak için bir vasıta olarak görmekte ve bununla iletişimin önünü açmayı amaçlamaktadır.⁵²⁷ Çünkü Kur'an'ın (ya da vahyin) öncelikli amacı, muhatabıyla iletişim kurmak ve bunu sürdürmektir. Nitekim Peygamber'in birincil görevi olan tebliğ, muhatabı bilgilendirmeye ve uyardırmaya dönük sürdürülebilir bir iletişim kurma faaliyet ve süreci olarak tanımlanabilir.

Kur'an'ın, muhatabıyla uzlaşmaya ya da muhatabını kendi mesajına yakınlaştırmaya ve ısındırmaya yönelik ortak nokta tespiti ve

⁵²⁶ Âl-i İmrân, 3/113-115.

⁵²⁷ Ortak değerlerin varlığı ve insani ilişkilerde bunların dikkate alınması, aslında taraflar arasında ortak bir dilin kullanılması anlamına gelir. Buradaki ortak dil, iletişimde kullanılan kavramların ve kültürel unsurların ortaklığıdır. Aynı dili konuşan insanlar arasındaki kültürel ve kavramsal farklılıklar, taraflar arasında anlaşmayı ve iletişimi engelleyebilir. Dolayısıyla iletişimde ve anlaşmada ortak bir kültürü ve bazı ortak değerleri paylaşmanın önemli bir yeri vardır. (Bu açıdan İslam'ın yayılışı sırasında karşılaşılan durum ve problemler konusunda bkz: Karadaş, Çağfer; *Bâkullâni'ye Göre Allah ve Alem Tasavvuru*, Bursa 2003, s. 76 vd. ve s. 130)

arayına bakıldığında, genel olarak bunun üç boyuta sahip olduğunu söylemek mümkündür: Birincisi, inanç ve iman konuları; ikincisi, peygamberler ve değer verilen diğer şahıslar; üçüncüsü ise, geleneksel değerler ve anlayışlar.

1. İnançlar ve iman konuları

Kur'an, inanılan bazı değerlerde benzerlik ve ortak noktalar olduğunu vurgulayarak, bunu iki kısımda ele almaktadır.

Birincisi, Allah inancı açısından: Kur'an, sunduğu bilgi ve mesajlarında, yukarıdaki ayette de açıkça belirtildiği gibi, tarafların inandığı ve kabul ettiği İlah'ın bir ve aynı olduğunu⁵²⁸ belirterek, bir ve tek olan Allah'a inanma ortak paydasında buluşma çağrısında bulunur. Bu çağrı, hiçbirşeyi Allah'a eş tutmamayı ve başka ilahlar edinmemeyi de içermekte⁵²⁹, muhatapı sahih bir inanca davet etmektedir. Görüldüğü gibi Kur'an, tebliğ faaliyetinde, muhatabının inançlarını tamamen reddetmemekte, doğrularını kabul edip, bozulmaya uğramış olan kısımlarını uygun bir üslupla tashih ederek doğrusunu bildirmekte⁵³⁰ ve yarı onaylama tavrı göstermektedir. Böylece muhatapın doğrularını öne çıkararak, onu gerçeğe yakınlaştırma yolunu tercih etmektedir. Bundan daha geniş bir ortak payda ise, Allah'ın, hem tebliğci durumundaki Peygamber'in, hem O'na ve tebliğine muhatap olanların, hem de önceki atalarının, yani bütün alemlerin Rabbi olmasıdır⁵³¹. Zaten bu gerçek, önceki peygamberler tarafından kavimlerine hatırlatıldığı gibi, ilgili ayetler yoluyla Hz. Peygamber tarafından da kavmine ve ehl-i kitab'a tebliğ edilmiştir. O halde bu, üzerinde görüş birliğine varılabilecek daha geniş bir zeminin oluşması imkanına işaret etmektedir.

İkincisi ise, Kitap inancı açısından: Kur'an, zaman zaman önceki ilâhî kitapları da gündeme getirmekte, sunduğu bilgi ve mesajların desteklenmesi ve benimsenmesi için, ehl-i kitabın sahip olduğu ve doğruluğunu kabul ettikleri bu belgeleri referans olarak kullanmaktadır. Diğer bir ifade ile Kur'an, tebliğ edilen bilgilerin ve Hz. Pey-

⁵²⁸ Ankebût, 29/46

⁵²⁹ Âl-i İmrân, 3/64

⁵³⁰ Bu konudaki bir ayet şöyledir: "Ey ehl-i kitap! Dininizde haddi aşmayın ve Allah hakkında gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih isâ, yalnız Allah'ın peygamberi ve kelimesidir. Onu Meryem'e bırakmıştır ve o, Allah tarafından bir ruhtur. Buna göre Allah'a ve peygamberlerine iman edin. (Tanrı) üçtür' demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah, ancak bir tek tanrıdır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklere ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter."(Nisâ, 4/171).

⁵³¹ Âl-i İmrân, 3/51; Şuarâ, 26/26; Mü'min (Ġâfir), 40/27, 64; Duhân, 44/20; Mâide, 5/72.

gamber ile ilgili bazı vasıfların esasen, kendi kitaplarında da yer aldığını, onlardan farklı bir şey söylenmediğini beyan etmekte, bu anlatılanların önceki kitaplarda, yani İbrahim ve Musâ'nın kitaplarında da olduğunu⁵³² bildirmektedir. Bu noktadan hareketle Tevrat ve İncil'de yazılı olan Hz. Peygamber'e inanmaları istenmektedir.⁵³³ Yine bu bağlamda Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber ve ona inananların vasıflarından bahsedildiği hatırlatılmaktadır.⁵³⁴ Zaten Hz. Muhammed de, Tevrat'ı ve önceki kitapları doğrulayıcı olarak gönderilmiştir⁵³⁵. Dolayısıyla bu noktada da esasen ehl-i kitab'a yabancı olan ve ters gelen bir şeyin olmaması gerekir. Eğer kitaplarına gerçekten bağlı iseler, Peygamber'e ve getirdiklerine inanmamaları için sebep yoktur.

2. Peygamberler ve değer verilen diğer şahıslar

Kur'an'ın ortak ve birleştirici nokta olarak öne çıkardığı bir diğer faktör, muhatap aldığı toplumun duygusal, itikadî veya tarihî açılardan bağlandığı, sevdiği ve kabul ettiği, aynı zamanda kutsal bir değeri olan şahsiyetlerdir.

Kur'an, bu anlamda, geçmiş şahsiyetlere atıfta bulunurken, bunları iki kategoride ele almakta ve sunmaktadır. *Birincisi*, Kur'an'a muhatap olan ehl-i kitap ve hatta müşriklerin intisab etmekte ve sevmekte ihtilaf etmedikleri⁵³⁶ Hz. İbrahim'in de aralarında bulunduğu peygamberler; *ikincisi* ise, bu peygamberlere ve getirdikleri ilâhî mesajlara tâbî olan ve kendilerinin de izlerinde olduklarını iddia ettikleri din adamları ve atalarıdır.

Ehl-i kitab'ın "yahudi ya da hıristiyan olun" çağrısına karşılık Kur'an, Hz. İbrahim'in **hanîf** olduğuna ve müşriklerden olmadığına,⁵³⁷ Hz. Peygamber'e indirilen* ile İbrahim, İsmail, İshak, Yâkub, Musâ ve İsa'ya indirilen kitap ve dinler arasında, öz bakımından bir fark bulunmaması sebebiyle, inanmada fark gözetilmeyeceğine dikkat çekmekte ve birisine inanmanın hepsine inanmak demek olduğuna ya da inanmayı gerektirdiğine⁵³⁸ işaret etmektedir. Özellikle

⁵³² A'lâ, 87/18-19

⁵³³ A'raf, 7/157.

⁵³⁴ Fetih, 48/29. Diyebiliriz ki bu ayetle Kur'an, sunduğu mesajı ve bilgiyi muhatabın sahip olduğu kaynak ve değerlerle temellendirme yoluna giderek, hem daha ikna edici bir yol izlemekte, hem de onu onore etmiş olmaktadır.

⁵³⁵ Âl-i İmrân, 3/50

⁵³⁶ Diraz, Muhammed Abdullah; *En Mühim Mesaj Kur'an*, (Çev. Suat Yıldırım), İzmir 1994, s. 240

⁵³⁷ Bakara, 2/135; En'am, 6/161; Nahl, 16/120.

* Yani Kur'an-ı Kerim.

⁵³⁸ Bakara, 2/136

hristiyanlara Hz. İsrâ'nın, Allah'ın kulu olmaktan geri durmadığını⁵³⁹ hatırlatarak, onun da, kavmini Allah'a kulluğa çağırdığına dikkat çekmektedir. Ayrıca Allah'a ortak koşanlara Allah'ın cenneti haram kılacağını, çünkü şirkin zulüm olduğunu,⁵⁴⁰ Kur'an'da anlatılanların, Hz. İbrahim ve Hz. Musâ'nın kitaplarında da bulunduğunu⁵⁴¹, Musâ'nın kavminden de ilâhî vahye tâbî olarak doğruluk ve adalet üzere yaşayan bir topluluk olduğunu,⁵⁴² ehl-i kitap ve özellikle hristiyanlar arasında samimiyetle inanan, bunu ifade eden ve yaşayan din adamları bulunduğunu ve bunların her türlü övgü, mükâfat ve müjdeyi hak ettiklerini,⁵⁴³ Allah'ın, hem ehl-i kitab'ın, hem de geçmiş atalarının Rabbi olduğunu⁵⁴⁴ bildirmektedir.

Böylece Kur'an, bütün ehl-i kitap, hatta müşrikleri de kapsayan geniş bir kesimle uzlaşma yolu arayarak, hem onlarla olan görüş ve inanç farklılığını en aza indirmeye, hem de onların, inandıklarını ve bağlı olduklarını iddia ettikleri inanç ve değerleri konusundaki tutum ve tavırlarında ne derece samimi ve ciddi olduklarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

3. Geleneksel değerler ve anlayışlar

Kur'an, esasen geleneğe ve geleneksel yapıya karşı olumsuz bir tavır takınmaktadır. Hatta temelinde Kur'an'ın yer aldığı İslam dinini, "ıslah" edici olmanın yanı sıra, geleneğe karşı bir "yenilikçilik hareketi" ve bu anlamda "devrimci (revolutionist) bir hareket" olarak tanımlamak mümkündür. Kur'an, 51 ayette "peygamberlik" kurumunu geleneğe karşı bir kurum olarak ortaya koymakta, geleneklerin ve eleştiriden uzak geleneksel anlayışın şirkin temelinde yer alan ana faktör olduğunu belirtmektedir. Çünkü insanın yapısında ve yaratılışında babalarının ve atalarının yaptıklarını doğru sayarak, hiç düşünmeksizin kabul etme eğilimi vardır. O yüzden şirk, bir gelenek ve ecdat dinidir.⁵⁴⁵

⁵³⁹ Nisâ, 4/172

⁵⁴⁰ Mâide, 5/72

⁵⁴¹ A'lâ, 87/18-19

⁵⁴² A'raf, 7/159

⁵⁴³ Mâide, 5/82-85

⁵⁴⁴ Duhân, 44/8. "(İlyas da) demşti ki: Yaratanların en iyisi olan, **sizin de Rabbiniz, sizden önce gelen atalarınızın da Rabbi olan Allah'ı bırakıp da Ba'l'e mi taparsınız?** (Sâffât, 37/125-126). Hz. Musâ da kavmine, benzer telkinde bulunmuştur. (Bkz. Şuarâ, 26/26).

⁵⁴⁵ Öztürk, Yaşar Nuri; "Kur'an Dininin Evrensel Boyutları", I. İslam Düşüncesi Sempozyumu (Yayına Haz. Mehmet Bekaroğlu), İstanbul 1995, s. 226.

Ancak geleneğe karşı olan bu olumsuz tavır, salt bir gelenek karşıtlığı değil; geleneksel değerlere körü körüne bağlı olmaya, onları sorgulamadan kabul etmeye ve benimsemeye, “ataların yolu” adı altında, oluşan yanlış geleneklerin peşinden gitmeye karşı bir tavrıdır. Bunu birçok ayette görmek mümkündür.⁵⁴⁶ Bununla birlikte, Kur’an’ın geleneği ve geçmişe ait çizgileri tamamen reddettiğini söylemek de mümkün değildir. Geleneğin olumlu çizgilerini ve vahyin ilkelerine uygun düşen yönlerini seçerek, teşvik edici bir faktör olarak kullandığı; gerektiğinde geleneğin bir takım unsurlarına olumlu göndermeler yaptığı da görülür.

Mesela; “Onlara ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiği zaman onlar, ‘Hayır! Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız’ dediler. Ya ataları bir şey anlamamış ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?”⁵⁴⁷ mealindeki ayette, atalardan tevarüs eden geleneğin tamamen reddedilmediğine, ataların doğruyu bulmaları ve doğruluk üzere yaşamaları halinde, onlardan tevarüs eden geleneksel değerlerin kabul edilebileceğine işaret edilmektedir.⁵⁴⁸ Diğer bir deyişle bu ayette, “geleneğe bağlılık” mutlak anlamda reddedilmemekte, tevarüs edilen hususların yanlışlığına dikkat çekilmektedir. Zira Arap toplumu, atalarına ve atalarının yoluna son derece bağlı bir toplumdur.⁵⁴⁹

Nitekim, Hz. Musâ’nın kavminden bir topluluğun hak üzere olduğu ve âdil davrandığı⁵⁵⁰, atalarının da rabbi olan Allah’a⁵⁵¹ inanmaları gerektiği ifade edilerek, önceki ataların yoluna olumlu bir gönderme yapılmakta ve teşvik edilmektedir. Böylece insanların genellikle bağlılık duydukları ve izlerinde gitme eğilimi gösterdikleri önceki ataların değerleri veya hayatları da buluşma noktası olabilmektedir. Çünkü insanoğlu aklını kullandığı sürece doğrulara ulaşabilmekte ve o çizgide kalabilmektedir. O yüzden Kur’an, ehl-i kitab’i ve müşrikleri, geçmişte Allah’ı Rab edinen atalarının Rabbi’ne inanmaya çağırmaktadır. “O’ndan başka ilah yoktur. Diriltir ve öldürür. Sizin de Rabbiniz, **önceki atalarınızın da Rabbi’dir**.”⁵⁵² mealindeki ayet, böyle bir buluşma ve uzlaşma çağrısının ifadesidir.

⁵⁴⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şanver, Mehmet; *Kur’an’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul 2001, s. 72 vd.

⁵⁴⁷ Bakara, 2/170; ayrıca bkz. Mâide, 5/104

⁵⁴⁸ Ayrıca bkz. Lokman, 31/21; Şuarâ, 26/74-76.

⁵⁴⁹ Bkz. Kapar, M. Ali; *Hz. Muhammed’in (sav) Müşriklerle Münasebetleri*, İstanbul 1993, s. 29.

⁵⁵⁰ A’raf, 7/159

⁵⁵¹ Sâffât, 37/125-126; Duhân, 44/8.

⁵⁵² Duhân, 44/8. Yine “Musâ dedi ki: O, sizin de Rabbiniz, daha önceki atalarınızın da Rabbi’dir” (Şuarâ, 26/26) ayeti de bu cümledendir.

SONUÇ

İnsanî ilişkilerin başlaması ve sürdürülmesi, önemli ölçüde bu ilişkilerin zemininin oluşturulmasına, tanınmasına ve ilişkiler sürecinde bu zemini oluşturan faktörlerin dikkate alınmasına bağlıdır. Özellikle insanı etkilemeye dönük eğitim öğretim ve dinî tebliğ gibi etkinlikler, bu noktayı daha önemli kılmaktadır.

Kur'an'ın gerek muhataplarıyla ortak nokta arayışına girmesi, gerekse onları, özellikle Kitap ehlini, hiç değilse kendi değer alanlarındaki sahih prensiplere bağlı kalmaya ve çelişkiye düşmemeye davet etmesi, onun uzlaşmacı tavrı olarak kabul edilebilir. Böyle bir yaklaşım, yapılan tebliğ ve telkinin muhatap tarafından daha kolay benimsenmesine yol açabilir. Çünkü bu durum, mesajın içeriği ile muhatabın görüşü arasındaki farklılığı azaltacaktır.

Diğer taraftan, medeniyetler arası uzlaşma ve barış, önemli ölçüde dinler arası uzlaşmaya ve barışa bağlıdır. Çünkü toplumlararası kültürel farklılaşmaların ve sınırların oluşmasında din, belirleyici bir faktördür. Dolayısıyla bir dinin, farklı din mensuplarına bakışı ve o dinlerdeki değerlere yakınlık derecesi, dinler arası ve medeniyetler arası barışın sağlanması ve sürdürülmesi açısından önem taşımaktadır. O halde farklı din mensupları arasında hoşgörü ve barışın sağlanması ve evrensel barışa katkı noktasında din eğitimi programlarına ve din eğitimcilerine önemli görevler düşmektedir. Bu görevler, genel olarak, farklı dinlerin değerlerini dikkate almak, onları objektif olarak ortaya koymak ve tanıtmak, farklı inançlara da saygılı bir tavır içerisinde olmaktır. Din eğitimi programlarının ve konularının bu bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmesi, evrensel barışa katkı sağlaması açısından faydalı olacaktır.⁵⁵³

Son yıllarda sık sık gündeme gelen “dinler arası diyalog” konusu⁵⁵⁴, yeni bir konu ve kavram gibi görünmekle birlikte, ayetler ve Kura'nın bu konudaki yaklaşımı dikkate alındığında, esasen dinler arası diyalogu somut olarak Kur'an'ın başlattığını, diyalogun altyapısını oluşturacak ortak değerleri gündeme getirdiğini ve buna bilimsel anlamda önem verdiğini söylemek mümkündür.

⁵⁵³ Bu konuda, din eğitimi programlarına ve din eğitimcilerine düşen görevler konusunu daha somut ve ayrıntılı olarak ayrı bir makalede ele almayı uygun görüyoruz.

⁵⁵⁴ “Dinlerarası Diyalog”, bu konudaki görüşler, çalışmalar ve bunun tarihi süreci konusunda kapsamlı bilgi için Mustafa Köylü'nün *Dinler Arası Diyalog* adlı çalışmasına bakılabilir.